

УДК 159.923:165.745

Життєва перспектива та індивідуальний досвід як аспекти проблематики життєвого шляху особистості

Павленко О.В.

У статті здійснено теоретичний аналіз проблематики життєвого шляху особистості з точки зору її основних аспектів та структури. Розглянено основні підходи до визначення сутності поняття «суб'єктивний життєвий шлях». Відокремлено такі структурні компоненти цього поняття, як «життєва перспектива» та «індивідуальний досвід». Розглянуто процес формування узгодженої життєвої перспективи та її роль у становленні і розвитку особистості, як суб'єкта власної життєдіяльності. Теоретично обґрунтовано необхідність дослідження індивідуального досвіду як чинника формування такої життєвої перспективи, яка б відкривала перед особистістю можливості саморозвитку та самореалізації.

Ключові слова: суб'єктивний життєвий шлях, життєва перспектива, життєвий досвід, розвиток особистості, узгоджена життєва перспектива.

В статье осуществлен теоретический анализ проблематики жизненного пути личности с точки зрения основных аспектов и структуры. Рассмотрены основные подходы к определению сущности понятия «субъективный жизненный путь». Выделены такие структурные компоненты этого понятия, как «жизненная перспектива» и «индивидуальный опыт». Рассмотрен процесс формирования согласованной жизненной перспективы, ее роль в становлении и развитии личности, как субъекта жизнедеятельности. Теоретически обоснована необходимость исследования индивидуального опыта как фактора формирования такой жизненной перспективы, которая бы открывала перед личностью возможности для саморазвития и самореализации.

Ключевые слова: субъективный жизненный путь, жизненная перспектива, жизненный опыт, развитие личности, согласованная жизненная перспектива.

In the article is analyzed the problem of life course of personality from the point of its basic aspects and structure. Basically approaches to definition "subjective life course" are considered. Such structural components as "life perspective" and "individual experience" are allocated. The article contains observation of consequent life perspective formation process and its role in development of personality as a subject of his own activity. It has been theoretically substantiated the necessity of investigation individual experience as a factor of formation such life perspective which could open opportunities of self-development and self-realization for personality.

Key words: subjective life course, life perspective, life experience, development of personality, consequent life perspective.

Постановка проблеми. Питання про сутність поняття життя та життєвого шляху здавна було одним з ключових у спробах людини зрозуміти оточуючий світ і себе. У дослідженні цього питання зосереджені фундаментальні інтереси філософії, соціології, психології, антропології та інших наук. Для сучасної психології питання життєвого шляху є одним із центральних. Це зумовлене тим, що в наш час швидкозмінні умови суспільного життя, велика кількість соціальних змін і криз вимагають від людини вибору правильної життєвої лінії, яка сприяла б збереженню цілісності її внутрішнього світу і досягненню нею самореалізації та самоактуалізації. Проте тільки розуміння сутності питання життєвого шляху може дати владу над ним. Таким чином перед вченими стають питання: яку психологічну будову має це психологічне утворення; які структурні компоненти має; як працюють механізми його формування, розвитку, саморегуляції; як впливають особистісні характеристики суб'єкта на особливості тієї моделі життя, яку він буде; коли починається усвідомлення процесу розгортання життєвого шляху особистості. Саме відповіді на ці питання у межах життєвої проблематики відчиняють перед нами можливість аналізу розвитку особистості в часі та просторі її життя.

Особливого значення при розробці проблематики життєвого шляху набувають категорії «життєва перспектива», та «життєвий досвід». Питанням життєвої перспективи, як цілісної картини майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку програмованих і очікуваних подій, займався багато дослідників. Питання життєвого досвіду, особливостей його інтерпретації та усвідомлення останнім часом стає все більш інтенсивним та різноспрямованим. Проте механізми та чинники впливу життєвого досвіду особистості на побудову нею перспективи власного життя ще й досі не є достатньо вивченими.

Метою статті є аналіз та теоретичне обґрунтування необхідності дослідження чинників впливу досвіду особистості на формування нею життєвої перспективи.

Життєвий шлях - це історія індивідуального розвитку, життя людини як особистості. Життєвий шлях є своєрідним портретом особистості, в цьому психологічному конструкті розглядаються світогляд і життєва спрямованість людини, її прагнення і досягнення, ставлення до життєвих труднощів і способи їх подолання. Перші наукові спроби опису життєвого шляху являють собою побудову теорії особистості у часі на протигагу чисто структурним визначенням особистості. У філософських і психологічних дослідженнях

останніх десятиріч питання життєвого шляху стає все більш актуальним.

Одним з основних аспектів теорії життєвого шляху є психологічні положення, які стосуються людського ставлення до світу, а також людини як суб'єкта життєдіяльності (К.А.Абульханова-Славська, Б.Г.Ананьєв, Г.О.Балл, М.Й.Боришевський, Ф.Є.Василюк, С.Д.Максименко, В.О.Моляко, В.А.Роменець, С.Л.Рубінштейн, В.О.Татенко, Ю.М.Швалб). Суб'єктивні аспекти переживання часу (Г.Вудроу, П.Девіс, Л.Дуб, А.Еддінгтон, Р.Кнапп, Т.Коттл, К.Левін, Дж.Нюттен, П.Парк, В.Франкл, Дж.Фрезер, П.Фресс, Ф.Хунд, О.Шульце, Л.В.Сохань, Ю.М.Швалб). Причиново-наслідкова концепція психологічного часу (Є.І.Головаха, О.О.Кронік, Б.Й.Цуканов).

Першими з психологів, які спробували дати наукове визначення життя та життєвого шляху були Ш. Бюлер і її співробітники у Віденському фізіологічному інституті в 20-30-ті рр. На великому емпіричному матеріалі ними було встановлено, що, незважаючи на індивідуальну своєрідність, існують закономірності в термінах настання оптимумів життя в залежності від співвідношення духовних (ментальних) і біологічних (вітальних) тенденцій. При цьому були виявлені різні типи життєвого розвитку особистості.

Ш. Бюлер провела аналогію між процесом життя і процесом історії. Дослідниця стверджувала, що життя потрібно розуміти не як ланцюг випадковостей, а через його закономірні етапи. **Індивідуальне**, або особисте життя в його динаміці автор назвала життєвим шляхом особистості, і виділила ряд аспектів життя:

1. аспект, що становить об'єктивну логіку життя, послідовність зовнішніх подій;
2. зміна переживань, цінностей, еволюція внутрішнього світу людини, логіка її внутрішніх подій;
3. результати її діяльності [8].

На думку Ш. Бюлер, життя конкретної особистості не випадкове, а закономірне, воно піддається не тільки опису, але й поясненню. Головною рушійною силою розвитку автор вважає вроджене прагнення людини до самоздійснення або самореалізації. Самоздійснення - підсумок життєвого шляху, коли цінності і цілі, до яких прагнула людина свідомо або несвідомо, отримали адекватну реалізацію. Бюлер була розроблена ідеалістична концепція розвитку людини, як процесу поступового становлення і зміни духовних цільових структур самосвідомості [10].

У вітчизняній психології до проблематики життєвого шляху першими звернулися такі наукові дослідники, як Н.А. Рибників, С.Л. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв.

В якості основи для розгляду життєвого шляху людини Ананьєв Б.Г. запропонував аналіз біографії. Одиницею аналізу життєвого шляху для автора став вік. Ним були введені поняття соціальних досягнень. Вчений виділив етапи в житті людини, які можна використовувати для характеристики кожного віку: дитинство (виховання, навчання і розвиток); юність (навчання, освіта і спілкування); зрілість (професійне і соціальне самовизначення особистості, створення сім'ї та здійснення суспільно-корисної діяльності); старість (відхід зі сфери суспільної діяльності і активність у сфері сім'ї) [2].

Як зазначає А.А. Кронік, в дослідженні життєвого шляху особистості вперше у вітчизняній психології Ананьєв Б.Г. використовував поняття суб'єктивної картини життєвого шляху людини. Він підкреслював важливість даного поняття як суттєвої характеристики самосвідомості особистості і зазначав, що саме в суб'єктивній картині життєвого шляху відображені віхи соціального і індивідуального розвитку людини. На думку вченого, суб'єктивна картина життєвого шляху завжди розгорнута в часі та фіксує головні події людського життя, пов'язуючи в єдиній «системі відліку» біологічний, психологічний та історичний час [3].

Думку про те, що життєвий шлях є певна цілісність і водночас складається з етапів, кожний з яких може стати поворотним у житті особистості, у своїх працях розвиває С.Л. Рубінштейн. Життєвий шлях для Рубінштейна - не сума життєвих подій, окремих дій, продуктів творчості, а цілісне та безперервне явище; кожна людина, на думку дослідника, має свою власну історію і навіть стає особистістю саме тому, що має свою життєву історію [9, 641]. Кожний етап відіграє важливу роль в життєвому шляху, але не визначає його з фатальною неминучістю. С.Л. Рубінштейн визнає центральною проблемою особистого життя питання про те, чи зможе особистість стати суб'єктом власного життя. Особистість як суб'єкт життя - це індивідуально-активна людина, яка будує умови свого життя і своє ставлення до нього [9, 643]. Таким чином суб'єктом свого життя особистість стає в силу здатності вирішувати свої проблеми, відповідати за свої вчинки, і через усвідомлення своєї відповідальності перед собою і людьми за наслідки будь-якого свого рішення.

Спираючись на ідеї С.Л. Рубінштейна та Б.Г. Ананьєва і розвиваючи їх, К.А. Абульханова-Славська розробляє свою концепцію розуміння життєвого шляху особистості. У своїх працях автор стверджує, що «...особистість включається в сукупність причин і наслідків свого життя не тільки як залежна від зовнішніх обставин, але і як активно перетворююча; більше того, яка формує в певних умовах позицію і лінію свого життя. ...Як суб'єкт життя вона виступає як організатор, у чому і проявляється, насамперед, індивідуальний характер життя» [1, 39]. Так, «життєвий шлях представляє собою не тільки раз і назавжди зафіксовану позицію, але і певну життєву лінію, тобто реалізацію свого життя в часі, її поступове розгортання, розширення і зміцнення» [1, 67].

У контексті осмислення проблематики життєвого шляху особистості, К.А. Абульханова-Славська звертається до питання співвідношення структурного і динамічного підходів до аналізу життя особистості. У структурному підході вона пропонує наступні одиниці життєвого шляху:

події, заняття, сфери життя. В рамках динамічного підходу вона робить акцент на вивченні часових параметрів: динаміка життєвого шляху, особистісні механізми, способи життєдіяльності. Автор вказує на необхідність їх поєднання у вивченні життєвого шляху особистості. Таким чином, важливо досліджувати не тільки життєві події, але і те, як вони реалізуються в життєвій динаміці та стають рушійною силою розвитку особистості.

Проаналізувавши різні підходи до розвитку й осмислення проблематики життєвого шляху, А.А. Кронік і Головаха Є.І. запропонували причинно-цільову концепцію розуміння цієї проблеми. В рамках цієї концепції автори намагаються відповісти на питання про визначення меж і змісту психологічного теперішнього, минулого і майбутнього, їх взаємозв'язок та механізми формування певних часових властивостей психічної діяльності. На їх думку, одиницею психологічного часу є міжподієвий зв'язок типу «причина-наслідок» або «мета-засіб». При цьому одиницею психологічного минулого вони називають реалізований зв'язок між двома подіями хронологічного минулого; одиницею психологічного теперішнього - актуальний зв'язок між подіями хронологічного минулого і майбутнього; одиницею психологічного майбутнього - потенційний зв'язок подій хронологічного майбутнього [4].

По А.А. Кроніку суб'єктивна картина життєвого шляху - «це психічний образ, в якому відображені соціально-обумовлені просторово-часові характеристики життєвого шляху (минулого, теперішнього і майбутнього, його етапи, події і їх взаємозв'язок» [6, 149]. Автор виходить з того, що ці образи виконують функцію довгострокового регулювання та узгодженості життєвого шляху особистості з життям інших людей. Тобто при розгляданні суб'єктивного життєвого шляху необхідно враховувати не тільки розгортання подій та етапів життєдіяльності, але й їх взаємозв'язок.

Практично всі автори, які розглядають проблематику життєвого шляху особистості, виділяють в їх структурі такі три основні компоненти: психологічне минуле, психологічне сьогодення та психологічне майбутнє. Ці структурні компоненти відіграють неocenенну роль у розвитку особистості, її самореалізації та самоорганізації.

Щоб керувати ходом життя, необхідно створювати та постійно корегувати узагальнену та цілісну модель життя. Таким чином становлення життєвих перспектив стає одним із центральних питань проблематики життєвого шляху. Життєва перспектива (лат. *perspectus* – чітко побачений) - це цілісна картина майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку програмованих і очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність і індивідуальний сенс свого життя. Ціннісні орієнтації, життєві цілі і плани складають ядро життєвої перспективи, без якої вона втрачає свою основну функцію – регулятивну [10]. Життєва перспектива – динамічне психічне утворення. Це образ бажаного та усвідомленого майбутнього життя як можливого за умови досягнення певних цілей, це поєднання морально-світоглядного, ціннісно-цільового та діяльнісно-поведінкового самовизначення.

Це поняття розроблялося в рамках подієвого підходу (С.Л. Рубінштейн, К.А. Абульханова-Славська та ін), причинно-цільової концепції психологічного часу особистості (О.І. Головаха, А.А. Кронік), з точки зору планування цілей (В.Ф. Серенкова, Г.С. Шляхтін та ін). Серед зарубіжних авторів, що розглядають дане питання, можна назвати Р. Кастенбаума, Т. Коттле, К. Левіна, Л. Франка та ін.

Виділяють також психолого-педагогічний підхід до вивчення життєвих перспектив – І.В.Дубровіна, О.М.Прихожан, Б.С.Круглов, А.Д.Андреева, М.В.Вовчик-Блакитна, Т.В.Говорун та соціально-психологічний – Л.В.Сохань, Є.І.Головаха, О.О.Кронік, Б.Г.Ананьєв. Психолого-педагогічний підхід розглядає ранню юність як період психологічної готовності до визначення життєвих перспектив. Дана готовність передбачає розвиток самосвідомості, яка набуває все більш рефлексивного характеру. Соціально-психологічний підхід розглядає становлення життєвих перспектив на основі несуперечливої індивідуальної системи ціннісних орієнтацій.

Побудова життєвої перспективи передбачає висування цілей та складання життєвих планів, заснованих на ціннісних орієнтаціях особистості. Це передбачає висування етапних цілей, розробку шляхів їх досягнення, а також аналіз реалізації поставлених цілей. Тобто, як ми бачимо, планування особистістю свого майбутнього передбачає певну структуру. Один із її варіантів запропонований А. Р. Шмеляєвим та В. А. Дьоміною. Так, структура цільового планування життєвої перспективи включає планування ближньої життєвої перспективи, середньої і дальньої. При цьому планування ближньої життєвої перспективи включає уявлення шляхів досягнення цілей, середньої - постановку самих життєвих цілей, а дальньої - більш віддалені і глобальні життєві цілі, що виникають на основі усвідомлення ціннісно-сміслових аспектів свого життя та їх узгодження з потенційними можливостями людини [5].

Ціннісні орієнтації, життєві цілі і плани, які послідовно формують компоненти усвідомленої картини майбутнього, дають відповіді на такі ключові життєві питання:

1. В яких сферах життя сконцентрувати зусилля для досягнення успіху?
2. Що саме й у який період життя має бути досягнуто?
3. Якими засобами і в які конкретні терміни можуть бути реалізовані поставлені цілі?

Людина бачить свої життєві перспективи як загальну спрямованість можливих найважливіших подій. Як відзначають Титаренко Т.М. та Панок В.Г., життєва перспектива - це потенційна можливість розвитку особистості, неминучість певних змін у майбутньому житті [11]. Тобто, особистість активно впливає на обставини свого життя, здійснюючи вчинки, які здатні змінити життєві перспективи.

Необхідно зауважити, що життєва перспектива не завжди є бажаною для особистості, і може бути не дуже приємною, навіть за умови, що вона є усвідомленою. Чи навпаки, реалізація перспектив може відбуватися взагалі без участі суб'єкта життєтворчості, і не вимагати вольових рішень від людини.

Проте поки особа не усвідомлює свою життєву перспективу, вона не може зрозуміти зміст свого життя, не здатна адекватно виявити потенційні можливості та свої життєві сили.

Проте відсутність перспектив - це несприятливі умови для самовираження. На кожному етапі життєвого шляху узгоджена та реалістична перспектива повинна змінюватися та корегуватися відповідно з попереднім рівнем досягнень особистості.

Таким чином ми бачимо, що узгодженість життєвої перспективи складається з двох аспектів:

1. Життєві плани і цілі взаємопов'язані і мають зв'язок із актуальною життєвою ситуацією особистості;

2. Суб'єктивна готовність людини до реалізації життєвої перспективи виявляється в її увявленнях про її самовіддачу та самостійність в реалізації своїх життєвих цілей та планів.

Таким чином, тільки усвідомлена та узгоджена життєва перспектива особистості визначає перехід від стихійного засобу життя до такого, який вона буде створювати власноруч. Саме становлення та усвідомлення власної перспективи перетворює людину з об'єкта власного життя на її суб'єкт.

Необхідність формування узгодженої перспективи ставить перед нами питання про те, яку саме роль відіграє минуле, тобто життєвий досвід, у цьому процесі. Реальна, конкретна особистість творить свій унікальний життєвий шлях через оволодіння обставинами, ситуаціями та смислами, які зустрічаються на її шляху і назавжди залишаються в її життєвому досвіді.

Згідно з визначенням відомого українського психолога О.М.Лактіонова «... досвід представляє собою таке психологічне утворення, котре дає можливість не тільки використовувати відповідні задачі знання, уміння і навички, але й певним чином адаптуватися до умов життя, взаємодіяти з оточуючим світом, інтерпретувати події у світі і себе у цих подіях» [7, 145].

Вчені пояснюють поняття життєвого досвіду як складну систему, що включає в себе знання, вміння, навички (Платонов К.К.); як діяльність, представлену у свідомості людини (О. В. Турчинов); як впорядковані у свідомості образи пережитих подій (А. А. Кронік, Н.В. Чепелєва, О. А. Зарецька). Аналіз основних досліджень психологічного конструкта життєвого досвіду дозволив нам виділити основні напрямки дослідження в даній області. У науковій літературі життєвий досвід розглядається: - як сукупності ситуацій, перероблених та зафіксованих суб'єктом (К. А. Абульханова-Славська, Б. Р. Ананьєв, К. І. Анциферова, А. А. Кронік, Н. А. Логінова, С. Л. Рубінштейн, М.М. Чепелєва і т.д.) - як здатності суб'єкта оцінювати себе, інших і навколишній світ у відповідності зі смислами особистості (О.М. Лактіонова, О. В. Зазимко, Платонов К.К.).

- як особистісний міф, конструкти якого виконують дві функції: по-перше, підтримують увявлення про світ, як про стабільний процес, що закономірно повторюється і до якого можна застосувати шаблони дій; по-друге, виконують селективну функцію відносно кожного нового фрагмента життєвого досвіду, що перетворює увесь життєвий досвід в індивідуальну інтегровану і відносно несуперечливу систему «життєвої філософії» особистості (С.Ю. Гуцол, Ю.М. Швалб, Н.Г. Осухова).

Роль життєвого досвіду в процесі становлення особистості визначали К. О. Абульханова-Славська, О. Г. Асмолов, Л. С. Виготський, І. С. Кон, О. М. Лактіонова, Д. О. Леонтьєв, С. Д. Максименко, С. Л. Рубінштейн та ін. Видатний вітчизняний психолог Г.С. Костюк стверджував, що розуміння власного досвіду і себе в ньому є центральним моментом у розвитку особистості.

Аналіз основних теоретичних положень що до вивчення поняття «життєвий досвід», який був проведений нами в попередніх публікаціях, показав, що у дослідженнях з цієї проблеми надається перевага побудові структурних моделей досвіду та визначенню функцій його одиниць. Питання про те, чи впливає індивідуальний досвід на формування життєвої перспективи, за допомогою яких чинників та які індивідуальні особливості людини визначають межі цього впливу, і досі залишається невизначеним.

Тому в контексті даного дослідження нас цікавить питання осягнення особистісного досвіду. О.В. Фрідман було встановлено, що концептуалізація особистісного досвіду представляє інтегральний рівень семіотичного осягнення, якому передують рівень неконцептуалізаційного осягнення, що має несистемний, предметно та ситуативно зумовлений характер. Концептуалізація здійснюється в ході трьох етапів: 1) первинне переживання досвіду; 2) фрагментарно-семіотичне перетворення досвіду; 3) системно-семіотичне перетворення досвіду. Результатом концептуалізації є так званий досвід-«форма», втілений у цілісних пояснювальних концепціях, моделях, теоріях, які відтворюють та регулюють суб'єктивну реальність їх носія [12].

Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду є суб'єктивним процесом тлумачення подій в особистісному та соціально-культурному аспектах, внаслідок якого формується внутрішній світ особистості, її власна реальність, як суб'єктивна картина світу. Саме широтою та об'єктивністю цієї інтерпретації забезпечується повноцінне становлення особистості.

З урахуванням цих факторів стає зрозумілим, що проблематика життєвого шляху на сьогоднішній момент є однією з найперспективніших. Саме в цих рамках необхідно розглядати питання життєвої перспективи як ключового моменту, що визначає, яким чином буде проходити розвиток і становлення особистості впродовж усього її життєвого шляху.

Необхідно враховувати, що життєва перспектива людини не є сталим конструктом, який формується нею раз і назавжди. У реальному житті перспектива повинна постійно формуватися та змінюватися відповідно до мінливих умов існування особистості. Саме таку перспективу, яка враховує наявну ситуацію, попередній досвід, індивідуальні особливості людини та її готовність до ре-

алізації своєї перспективи, можна назвати узгодженою. Тобто такою, що призводить до розвитку та становлення особистості, як суб'єкта власної життєдіяльності. Для формування такої перспективи власного життя необхідний постійний аналіз та розуміння існуючої ситуації, співвідношення її із минулим та бажаною картиною майбутнього. Це приводить нас до необхідності вивчення питання про те, наскільки життєва перспектива особистості детермінована її власним досвідом. Таким чином перед нами постають наступні питання:

- в яких випадках і за допомогою чого людина враховує свій досвід та будує узгоджену перспективу;

- в яких випадках життєвий досвід гальмує формування перспективи;

- що відбувається, якщо досвід взагалі не враховується у формуванні життєвої перспективи;

- які особистісні характеристики сприяють концептуальній переробці життєвого досвіду та побудові узгодженої перспективи згідно з результатами цієї концептуалізації.

Відповіді на ці питання є вирішальними у питанні розвитку та формуванні людини як суб'єкта власної життєдіяльності.

Висновки. Психологія життєвого шляху дозволяє інтегрувати різноманітні і розрізнені знання про особистість у всій її суперечливості і повноті в контексті всього життя людини.

Життєвий шлях людини є періодичним процесом онтогенезу, заснований на закономірних змінах в людському організмі і відносинах зі світом, характерних для кожного періоду. Життєвий шлях - це усвідомлений, пережитий та структурований час життя, який постійно переосмислюється.

Цілісне та об'єктивне сприймання й осмислення власного життєвого шляху, зокрема, адекватне ставлення до свого минулого та майбутнього вважаються одними з найважливіших критеріїв розвитку особистості, її соціальної й психологічної зрілості.

Важливою структурною одиницею життєвого шляху є життєва перспектива, як образ бажаного та усвідомленого майбутнього життя, можливого за умови досягнення певних цілей. Вона поєднує морально-світоглядне, ціннісно-цільове та діяльнісно-поведінкове самовизначення.

У формуванні позитивної узгодженої перспективи велику роль відіграє розуміння і інтерпретація особистістю власного досвіду.

Розкриття та розуміння механізмів цього впливу дає змогу побудувати цілісну та позитивну суб'єктивну картину життєвого шляху, яка відкриває перед особистістю можливості саморозвитку та самоактуалізації.

Література

1. Альбуханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Альбуханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299с.
2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л.: ЛГУ, 1968. — 339 с.
3. Анцыферова Л. И. Психологическое учение о человеке: теория Б. Г. Ананьева, зарубежные концепции, актуальные проблемы/ Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 1. – С. 3–15.
4. Головаха, Е.И., Кроник, А.А. Психологическое время личности / Е.И.Головаха, А.А.Кроник. – Киев: Наукова Думка, 1984. – 201 с.
5. Дьоміна Л.Д., Ральнікова І.А. Психічне здоров'я і захисні механізми особистості [Електронний ресурс] / Л.Д. Дьоміна, І.А.Ральнікова – Режим доступу: <http://weblib.pp.ua/psihicheskoe-zdorove-zaschitnyie-mehanizmyi.html>
6. Кроник А.А. Суб'єктивна картина життєвого шляху як предмет психологічного дослідження / А.А. Кроник // Психологія особистості і спосіб життя. – М: 1987. – С. 149-152.
7. Лактионов А. Н. Координаты индивидуального опыта / А. Н. Лактионов. – Харьков: Бизнес Информ, 1998. – 492 с.
8. Логинова Н. А. Развитие личности и ее жизненный путь / Н.А. Логинова // Принцип развития в психологии. – М.: Наука, 1978. – С. 156–172.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – 4-изд. – СПб.: Питер, 2004. – 678с.
10. Рудь Г.В. Окремі аспекти подієво-каузометричного аналізу життєвого шляху молоді людини. // Зб. наук. пр. „Проблеми загальної та педагогічної психології” Інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України (За ред. акад. Максименка С.Д.). – Т. VI. – Випуск 4. – К., 2003. – С. 275-281.
11. Тітаренко Т.М. Просторово-часові виміри життєвого світу особистості в онтогенетической площині. / Т.М. Тітаренко // Психологія особистості і час. Тези доповідей. –Т. 1. – Чернівці, 1991. – С. 17-20.
12. Фрідман О. В. Феномен концептуалізації особистісного досвіду: аналіз результатів пілотажного емпіричного дослідження / О. В. Фрідман // Проблеми емпіричних досліджень у психології. – К. : Гнозис, 2009. – Вип. 2. – 412 с. – с. 105–112.

Literatura

1. Al'buhanova-Slavskaja K.A. Strategija zhizni / K.A. Al'buhanova-Slavskaja. – М.: Mysl', 1991. – 299 p.
2. Anan'ev B.G. Chelovek kak predmet poznaniya / B.G. Anan'ev. – L.: LGU, 1968. — 339 p.

3. Ancyferova L. I. Psihologicheskoe uchenie o cheloveke: teorija B. G. Anan'eva, zarubezhnye koncepcii, aktual'nye problemy/ L.I. Ancyferova // Psihologicheskij zhurnal. – 1998. – T. 19. – № 1. – pp. 3–15.
4. Golovaha, E.I., Kronik, A.A. Psihologicheskoe vremja lichnosti / E.I.Golovaha, A.A.Kronik. – Kiev: Naukova Dumka, 1984. – 201p.
5. D'omina L.D., Ral'nikova I.A. Psihichne zdorov'ja i zahisni mehanizmi osobistosti [Elektronij resurs] / L.D. D'omina, I.A.Ral'nikova – Available at: <http://weblib.pp.ua/psihicheskoe-zdorove-zaschitnyje-mehanizmyi.html>
6. Kronik A.A. Sub'ektivna kartina zhitteвого shljahu jak predmet psihologichnogo doslidzhennja / A.A. Kronik // Psihologija osobistosti i sposib zhittja. – M: 1987. – pp. 149-152.
7. Laktionov A. N. Koordinaty individual'nogo opyta / A. N. Laktionov. – Har'kov: Biznes Inform, 1998. – 492 p.
8. Loginova N. A. Razvitie lichnosti i ee zhiznennyj put' / N.A. Loginova // Princip razvitija v psihologii. – M.: Nauka, 1978. – pp. 156–172.
9. Rubinshtejn S.L. Osnovy obshhej psihologii / S.L. Rubinshtejn. – 4-izd. – SPb.: Piter, 2004. – 678 p.
10. Rud' G.V. Okremi aspekti podievo-kauzometrichnogo analizu zhitteвого shljahu molodoj ljudini. // Zb. nauk. pr. „Problemi zagal'noi ta pedagogichnoi psihologii” Institutu psihologii imeni G.S.Kostjuka APN Ukraïni (Za red. akad. Maksimenka S.D.). – T.VI. – Vipusk 4. – K., 2003. – pp. 275-281.
11. Titarenko T.M. Prostorovo-chasovi vimiri zhitteвого svitu osobistosti v ontogeneticheskij ploszhini. / T.M. Titarenko // Psihologija osobistosti i chas. Tezi dopovidej. –T. 1. – Chernivci, 1991. – pp. 17-20.
12. Fridman O. V. Fenomen konceptualizacii osobistisnogo dosvidu: analiz rezul'tativ pilotazhnogo empirichnogo doslidzhennja / O. V. Fridman // Problemi empirichnih doslidzen' u psihologii. – K. : Gnozis, 2009. – Vip. 2. – 412 p. – pp. 105–112.